

16 februari 1614:
Noordse Compagnie opgericht

Bloei van de Nederlandse walvisvaart

Vier eeuwen geleden richtte een groep reders en kooplieden op Vlieland de Noordsche Compagnie op. Dit Hollandse kartel had tot doel de winning en verhandeling van traan afkomstig van de jacht op walvissen te bevorderen. De Compagnie was ook belangrijk om sterker te staan in conflicten met andere landen over de visrechten in de wateren boven Noorwegen en rondom Groenland. De Noordse Compagnie was zeer succesvol: ze nam 40% van alle gevangen Groenlandse walvissen voor haar rekening. Hoe was dit zo gekomen? Vanaf omstreeks 1500 was er in Europa een tekort aan goedkope oliën en vetten ontstaan. Dit kwam enerzijds door de toenemende vraag van een zich ontwikkelende industrie, anderzijds door het afnemende aanbod aan plantaardige oliën – steeds meer West-Europese boeren gingen van

oliehoudende zaden (lijn-, raap-, kool-, en hennepzaad) over op het verbouwen van het veel lucratievere graan. Er werd gezocht naar goedkope, dierlijke alternatieven. Omstreeks 1550 leek die te zijn gevonden: traan afkomstig van walvissen kon in de behoefte voorzien.

In eerste instantie ving men de walvissen vooral in zuidelijke wateren, vooral bij de Azoren en rondom Kaap de Goede Hoop. Maar naarmate de vraag naar dierlijke oliën verder steeg en ook de kennis van de Arctische gebieden toenam, verlegden steeds meer walvisvaarders hun werkterrein naar de ijzige wateren ten noorden van Noorwegen en de omgeving van Groenland.

Vijf walrustanden

Dat Nederland vanaf het begin van de 17de eeuw een belangrijke rol speelde in deze Arctische walvisvaart is mede te danken aan

de beroemde expedities van Balthasar de Moucheron, Willem Barentz, Jan Huygen van Linschoten en anderen. Vanaf 1595 hadden zij diverse pogingen ondernomen om de zogeheten 'noordelijke doorvaart naar Indië' te verkennen. Deze noordelijke doorvaart werd nooit gevonden, maar de expedities leverden een schat aan informatie op over de geografie en de fauna van deze gebieden. Het gevolg hiervan was dat in 1612 een Hollander op walvissen ging jagen in de wateren rond Spitsbergen. Dat was schipper Jan van Muyden. Eind mei was hij met zijn schip de Neptunus uit de haven van Medemblik vertrokken om in het noorden op walvissen en robben te gaan jagen.

Op 16 september keerde Jan van Muyden in Amsterdam terug. Zijn buit bestond slechts uit enkele vaten traan en een vijftal walrustanden. Deze magere oogst was vooral te wijten aan onvoldoende kennis van de fauna en het feit dat er geen ervaren harpoeniers waren ingehuurd. Ondanks deze eerste mislukking bleef de verwachting van hoge winsten onverminderd. Om de risico's te spreiden werden in Nederland twee zogeheten 'compagnies' opgericht. In een daarvan waren voornamelijk Amsterdamse en enkele Engelse kooplieden verenigd. De andere had als belangrijkste deelnemers een rijke zouthandelaar uit Zwolle (Lambert van Tweenhuyzen) en twee Zuid-Nederlandse reders, Jaques Niquet en Jaques Mercy. Beide compagnies rustten in 1613 twee schepen uit die aan het eind van het voorjaar vanuit Amsterdam vertrokken.

Enteren

De Amsterdamse compagnie kon na terugkeer van haar schepen redelijk tevreden zijn. Zij brachten ruime hoeveelheden traan, baleinen en walvisbeenderen in het vaderland terug. In een maand tijd hadden ze zeventien grote en één jonge walvis, dertig walrussen en twee witte beren gevangen. De tweede compagnie was minder fortuinlijk. Haar schepen waren door Engelsen van hun lading beroofd. Engeland beschouwde namelijk sinds het begin van de 17de eeuw de wateren boven Noorwegen en rondom Groenland als zijn territorium. De Engelse

walvisvaarders waren verenigd in de Moscovy Company en werden tijdens hun tochten begeleid door een aantal goed uitgeruste en bewapende marineschepen. Deze dienden niet alleen ter verdediging, maar gingen zo ver om andere walvisvaarders te enteren en hun lading te confisqueren.

Om zich tegen de Engelse te kunnen verweren riepen de Nederlandse kooplieden de hulp in van de Staten-Generaal. Die wilde hen wel te hulp schieten mits de verschillende belanghebbenden hun krachten bundelden. Daartoe werd begin 1614 tijdens een gezamenlijke vergadering van de twee compagnies besloten. Zo werd op 16 februari op Vlieland de Noordse Compagnie opgericht.

Octrooigebied

Aan de Noordse Compagnie namen behalve de oorspronkelijke reders en kooplieden ook belangrijke partijen uit Amsterdam,

Delft en Medemblik deel. In de oprichtingsverklaring van de Noordse Compagnie wordt vermeld dat de Staten-Generaal aan de deelnemende partijen het alleenrecht verleent tot het jagen op walvissen en robben in de Arctische kustwateren. 'Zulcks tot het verkrijgen van rijke olieën.' Bovendien werd in deze overeenkomst geregeld dat de walvisvloot voortaan kon rekenen op ondersteuning van de Staatse vloot.

Het bestuur van de Noordsche Compagnie was oorspronkelijk verdeeld in vijf kamers. Deze waren tamelijk zelfstandig en zetelden in Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen, Rotterdam en Delft. De Noordse Compagnie had vrijwel meteen succes. In 1614 brachten ten minste tien schepen een rijke lading terug naar Holland. Dit maakte dat andere belangrijke Nederlandse havensteden zich aansloten bij de Compagnie. Zo nam in 1616 de Zeeuw Jan Lampsins een aandeel. In datzelfde jaar kregen ook Vlissingen, Middelburg en Veere een kamer. In 1636 werden twee Friese kamers opgericht: Harlingen en Stavoren.

Als Compagnie verdedigden de kamers samen hun rechten tegen anderen die in het octrooigebied op walvissen joegen: Engelsen, Denen en later ook Fransen. Ook besloot het bestuur wanneer men de Admiraliteit om ondersteuning moest vragen. Verder maakten de kamers binnen de compagnie afspraken om de traan niet beneden een afgesproken minimumprijs te verkopen. Hoge boetes en goede afspraken over de onderlinge verdeling van de winsten moesten er voor zorgen dat de afspraken werden nageleefd. Al deze afspraken betroffen in eerste instantie alleen de handel in walvistraan, het belangrijkste product. Later werden

daar ook andere zaken zoals balein, ivoor (van de walrustanden) en bont (ijsberen) aan toegevoegd. Deelnemers droegen per scheepsreis het risico voor de activiteiten van een bepaalde kamer. Om hun risico's te spreiden hadden kooplieden vaak in meerdere kamers een aandeel.

Overbejaging

De Noordse Compagnie was gedurende haar bestaan de belangrijkste Europese partij in de Noordse wateren. Het door de Staten-Generaal in 1614 verleende octrooi (alleenrecht) werd in 1617 met vier jaar verlengd en daarna tot 1642 nog enkele malen vernieuwd. De Noordse Compagnie (ook wel Noordsche-Groenlandse Compagnie of Compagnie van Spitsbergen genoemd), bestond tot 1642. Daarna raakte de Hollandse walvisvaart sterk versnipperd. In de loop van de 18de eeuw nam het economische belang van de walvisvaart sterk af. Dit kwam doordat de walvispopulatie door overbejaging was gedecimeerd; men moest steeds verder varen, waardoor de jacht niet langer rendabel was. Ook de toenemende internationale concurrentie bracht de Hollanders in het nauw. Begin 19de eeuw voeren de laatste Hollandse walvisvaarders uit.

↑ Illustratie van een walvisvangst uit het Visboek (1577) van Adriaen Coenen. In dit bijzondere boek heeft de Scheveningse viskoper en afslager Adriaen Coenen tal van zeedieren beschreven én getekend.

